

*Makalenin Türü: Araştırma Makalesi / Research Article

*Geliş Tarihi / First Received: 30.09.2022

*Kabul Tarihi / Accepted: 15.12.2022

*Atf Bilgisi: Ünal Ö. N. (2022). “Salâh Birsel’in Kahveler Kitabına Edebiyat-Mekân Bağlamında Bir Bakış”. Hars Akademi, 5 (2), 409-419.

*Citation: Ünal Ö. N. (2022) “A Look At Salah Birsel’s Book Of Coffees In Context Of Literature Space”. Hars Akademi, 5 (2), 409-419.

SALÂH BİRSEL’İN KAHVELER KİTABINA EDEBİYAT-MEKÂN BAĞLAMINDA BİR BAKIŞ

*Özge Nur ÜNAL**

Öz

Tarihte yer alan en eski milletlerden biri olan Türklerin hayatına 16. yüzyıldan itibaren Anadolu’da dâhil olan kahve içme kültürü sohbetlere ve anılara eşlik ederken kültürel mekân olarak da toplumsal hayatımızdan izler taşır. Yüzyıllardır birçok medeniyete ev sahipliği yapan İstanbul, saltanatının içinde kültürel mekânlara da mesken olmuştur. Kozmopolit bir şehir olan İstanbul’un hafızasında sohbet etme ihtiyacından doğan ve sözlü kültürde de yer bulan kahvehaneler misafirlerinin beklenti ve ilgisine göre kümelenir. Şehir belleğinin kültürel temsili olan kahvehaneler sosyal hayattaki pratikler ve düşünce sistemini yansıtan muhitlerden olmasıyla müdavimlerinin uğrak yeri hâline gelmiştir. Kahve kadar kahvenin içildiği mekân da misafirlerin davranışlarında etkilidir. İşletmecisinin ve müşterisinin özelliklerine göre şekillenen mekân; kültürel bellek ve hafızanın gelecek nesillere aktarılmasında bağlamı oluşturur. Kahvehaneler aynı zamanda kültür ve sanata dayalı geleneğin gelişme mekânlarından biridir. Salâh Birsel’in daha önce birçok çalışmaya konu olmuş eseri *Kahveler Kitabı*’ndaki unsurlardan biri olan kahvehaneler, mekân ve insan arasındaki somut bağlardandır. Bu çalışmada amaç *Salâh Birsel*’in özgün üslubuyla derlediği kahvehaneleri dönemin ünlü simalarının ağzından naklen aktarırken edebiyat ve mekân bakış açısında sunmaktır. Kültürel mirasın aktarımında dönemin ünlü edebiyatçılarının da eserlerinde yer bulan kahvehaneler halkbilimi ve halk edebiyatının çalışma sahaları olarak değerlendirilirken bu çalışmada *Salâh Birsel*’in İstanbul’un en çok ziyaret edilen kahvehanelerini kendi üslubuyla değerlendirdiği *Kahveler Kitabı* edebiyat- mekân bağlamında incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Kahve, kahvehane, Kahveler Kitabı, Salâh Birsel.

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Bartın Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Bartın.
unalozgenur57@gmail.com / ORCID: 0000-0003-3359-2199.

A LOOK AT SALAH BİRSEL'S BOOK OF COFFEES IN CONTEXT OF LITERATURE SPACE

Abstract

The coffee drinking culture, which has been included in the life of Turks, one of the oldest nations in history, in Anatolia since the 16th century, accompanies conversations and memories, and carries traces of our social life as a cultural place. Istanbul, which has been home to many civilizations for centuries, has also been home to cultural venues during its reign. The coffeehouses, which arise from the need to chat in the memory of Istanbul, which is a cosmopolitan city, and also find a place in oral culture, are clustered according to the expectations and interest of their guests. The coffeehouses, which are the cultural representations of the city memory, have become a frequent destination for their regulars as they are among the neighborhoods that reflect the practices and thought system in social life. As well as the coffee, the place where the coffee is drunk is also effective on the behavior of the guests. The space, which is shaped according to the characteristics of its operator and customer, creates the context for the transfer of cultural memory and memory to future generations. Coffeehouses are also one of the places of development of culture and art-based tradition. Coffeehouses, one of the elements in *Salah Bîrsel's Book of Coffees*, which have been the subject of many studies before, are the tangible bonds between space and people. The aim of this study is to present the coffeehouses compiled by *Salâh Bîrsel* in his original style, from the point of view of literature and space, while transferring them from the famous figures of the period. In the transfer of cultural heritage, coffeehouses, which are also included in the works of famous men of letters of the period, are considered as the fields of study of folklore and folk literature, and in this study, the "*Book of Coffees*", in which *Salâh Bîrsel* evaluates the most visited coffee houses in Istanbul with his own style, will be examined in the context of literature and space.

Keywords: Coffe, coffeehouse, Book of Coffees, Salâh Bîrsel.

Giriş

Türkçe sözlükte yer alan ifadeye göre Arapça “kevn” kelimesinden türeyen, “yer, yurt” anlamına gelen “mekân” sözcüğü bireyi evrende çevreyle birlikte var eden, varlığını onayan temel unsurdur. Dün, bugün ve yarının hatıralarına eşlik ederek anıların aktarılmasını sağlarken bulunduğumuz yere görünmez ağlarla bağlayan, zamanın mazi cennetini somut kılan mekân, içselleştirdiğimiz hatıralarımızın çatısıdır. İsteyerek ya da istemeyerek bir hatırlatma unsuru olan mekân duygusal olarak anlamlandırma çabasını görünür kılan unsurlardandır. Bir mekânda bulunmak demek mekânın hatıralarda bacası, çatısı, kapısı ve rengiyle yer alması demektir.

Mekânın etkisinde yetişen birey hayal gücünü, duygu, düşünce dünyasını mekândan etkilenerek oluşturmaktadır. Yaşadığı ortamı kendi zevk ve beklentilerine göre şekillendiren insan doğumla başlayıp ölümlle sonlanan hayat serüvenini çeşitli mekânlar, coğrafyalar içinde tamamlamaktadır. Mekândan etkilenirken eş zamanlı olarak etkileyen fert konuşlandığı alanı da kendine benzetir. Birden çok kimliği olan mekânları edebi eserde edilgen olarak tek başına ele almak zorlayıcı bir tutum olarak değerlendirilmektedir. Coğrafya, iklim, dekor ve sosyal çevrenin mekâna etkisi eserlerde yer bulmaktadır. Coğrafyanın esas konusu olan mekân yalnız fiziki olarak değil davranışsal olarak da kendine yer bulur (Koca; Tögen, 2020: 352). “İnsanın, anıları ve düşleri için en büyük birleştirici güçlerden biri mekândır” (Öner, 2013: 2). Edebi eserleri incelemede mekân unsuruna çevreleyen bakış açısıyla bakmak gerekirken eseri bir ev olarak düşündüğümüz takdirde mekân edebi mahsulü bütünleyen çatıdır. Kültürel gelenek mekân ile birleştiğinde ortaya yeni tablolar çıkar. Bu tablolar yorumlanırken gelenek faktörü, toplumsal ve bireysel ilişkiler mekân üzerinde etkisi olan başat unsurlar olarak ele alınır. Mekânla yeni bir anlam kazanan ilişkiler değişerek ya da dönüşerek yaşar. Edebiyat ve mekân çerçevesinde yapılan çalışmalara baktığımızda toplumsal hafıza ve kültürel bellekte yaşananları somut kılma arzusu olduğunu görmekteyiz.

Kahvenin Anadolu coğrafyasına gelişi ile ilgili birçok görüş mevcuttur. Seyahat, ticaret, insan ilişkileri kültürün çeşitlenmesi ve gelişmesine etki ederken bu görüşlerden biri Koca'nın ifade ettiğine göre Anadolu'dan dini vecibelerini yerine getirmek üzere yola çıkan bir grup insan vesilesiyle kahve Türk kültüründe yer bulmuştur. “Esas anavatanı bugünkü Etiyopya olan kahvenin Anadolu'ya gelişi Mekke ve Medine'de dini görevlerini yapan hacılar tarafından olduğu tahmin edilmektedir” (Koca 2020: 347). Kahvenin 16. yüzyılda ortaya çıkışı ve Anadolu'ya girişinden itibaren kahve etrafında gelişen uygulamalar, ritüeller ve gelenekler var olmuştur. Mekâna ismini veren ayın insanların toplanıp bir araya gelerek söz konusu içeceği içmesi ve sohbet ederek eşlik etmesidir. Ağıldere'nin ifade ettiğinden yola çıkarak kahve Türk toplumun ayrılmaz bir parçasını oluşturmaktadır: “İstanbul'da yaşayan insanlardan en zengininden, en fakirine Türk'ünden, Rum'una, Ermeni'sinden, Yahudi'sine kadar biri sabah yemeğinden sonra diğeri öğleden sonra olmak üzere kahve içmeyen ne bir ev ne de bir aile vardır” (Ağıldere 2019: 23). İstanbul'un fethinden sonra ve kahvenin gelişimiyle yıllar içinde yalnız misyonu değişen kahvehaneler çeşitli işlev, dekor ve mekânlarla hep var olmuştur. “Kahvehaneler Naima'ya göre güzel konuşmaların yapılma yeri, Banarlı'ya göre akademik muhit görevi üstlenmiştir” (Evren 1996: 44). Birey ve topluluklar üzerinde etkisi olan mekânlardan kahvehanelerin işlevlerinden biri de günlük hayatın içinde sosyal birliği sağlarken kaynaştırmaktır. Sosyal katılıma imkân veren sivil kamu mekânları kahvehaneler bireylerin durgun; pasif kalmış yanlarının da zaman içerisinde gelişmesine paylaşımlarla destek olmaktadır. Diğer bir işlevi anı koleksiyonculuğu yapmak olan kahvehaneler, hafıza mekân olma

özelliğiyle yaşam hadisesine eşlik etmektedir. Bachelard’ın ifade ettiği gibi “*Anılar hareketsizdir; mekânsallaştırıldıkları ölçüde sağlamlaşırlar*” (Bachelard 2014: 39). Kahvehaneler yaşanılan yerin eylemlerini, pratiklerini yansıtan yerlerdir. İnsanların sosyalleşme ihtiyacını giderirken her türlü din ve milliyetten insanlarla beraber olması şehrin durgun hayatına canlılık katmaktadır.

Salâh Bîrsel, eserine başlarken “*Bu bir kahveler kitabıdır. Gelmiş geçmiş bütün kahvelerin, edebiyat kahvelerinin, semai kahvelerinin, yeniçeri kahvelerinin, esrar kahvelerinin, tulumacı kahvelerinin, çalgıcı kahvelerinin, karagöz ve meddah kahvelerinin, mahalle kahvelerinin öykülerini dile getirir*” (Bîrsel 2014: 7) sözleriyle kahvehanelerle ilgili oluşturmuş olduğu eserini takdim etmektedir. Tam anlamıyla bir kahvehane ansiklopedisi olan bu eser, sanat eserine dönüşen kahvehaneleriyle İstanbul’un renkli ve köklü hayatına dair örnekler sunmaktadır. Türk İstanbul’unun kültür hayatının tapu senedi olan İstanbul kahvehaneleri edebi çevrelerin, askerî teşkilat mensuplarının, tüccarların, seyyahların, din adamlarının, bazı vakitler ise padişahların uğrak yeri olmuştur. Bîrsel’in anekdotlarla aktardığı, yer yer şairlerin edebi hatıralarından yararlandığı eserin akıcı üslubuyla tadı damakta bırakan leziz bir eserdir. Öznel tarih yazımıyla dönemin şartlarına ışık tutan Salâh Bîrsel, kahvehane kültürünün ve şehir olma vasfını yüzyıllardır elinde tutan İstanbul’un kahvehanelerini kelimelerle yeni bir evren yaratarak edebiyat-mekân bağlamında birlikte değerlendirmiştir. Müdavimleri arasında pek çok tanıdık isme denk gelmek mümkündür. Arslan’ın ifade ettiğine göre Salâh Bîrsel eserinde İstanbul’un farklı semtlerindeki mekânları edebiyatçılarımızla bir arada işler (Arslan 2020: 141). İstanbul’un en çok kahvehanesi olan semti Kahveler Kitabı eserinden aktarılanlara göre Beyoğlu’dur (Bîrsel 2002: 35). Eminönü, Kadıköy, Tophane, Haliç, Eyüp, Üsküdar, Beşiktaş ve Beykoz’da da birçok kahvehane bulunmaktadır. Beyoğlu’nun gürültülü ve kalabalık, gece meyhaneye dönüşen kahvelerine nazaran Direklerarası dinginliğiyle ön plana çıkar. Her yaşa ve mesleğe ayrılan kahvehaneler vardır. Müşterilerini özel olarak ağırlayan kahvehanelerde bir de eşlikçiler vardır. Vakti zamanında “*tütünsüz kahve yorgansız uyku gibidir*” sözü boşuna söylenmemiş; tütün, çubuk, nargile dumanı tüterken tavla, dama oyunu oynanmıştır. Berber aynası ve tablolarla süslü kahvehaneler de diğer milletlere mensup yurttaşların uğrak yeri olmuştur.

Edebi Çevre Olarak Kahvehaneler

Maddi kültür ögesi olarak kahvehaneler toplumun sözlü hafızasının yaşatılmasında icra ortamı hazırlamaktadır. Sözlü kültürü yaratma ortamında incelerken âşık edebiyatının en önemli yurt tutan yeri olan kahvehaneler edebi muhit olma özelliğiyle ilk bu dönemde belirgin olmaktadır. Âşıkların halka hitap ettiği kahvehanede çirak, ustasının her hareketine temsil, tespit ve gözlem yoluyla hâkim olma çabasıdadır. Zamanla gittikleri mekânı benimseyip devamlı oraya giden âşıkların kahvehaneleri Tanzimat döneminde yerini şairlerin evine ve Encümen-i Şuara toplantıları bırakmıştır. Bu toplantılar edebiyatı meslek olarak benimsemiş ve bu işe gönül veren insanları bir araya getirmiştir. Bir grup insanın kalabalık şekilde bir araya gelmesi ve asayiş için tehdit oluşturması dönemin baskıcı hükümetleri tarafından şüphe uyandırdığından zamanla bu edebiyat sohbetleri kamuya açık alanlarda yapılmaya başlanmıştır. Kahvehanelerin şahsına münhasır özelliklerinden mahremiyete önem vermesiyle Cumhuriyet döneminde daha çok kamusal alanda kendine yer bulan edebiyat sohbetleri için artık kahvehaneler uygun ortamı oluşturmaktadır. Bu geleneğe Cumhuriyet dönemi Türk edebiyatının aydınlarının toplandığı “*edebiyatçı kahvehaneleri*”

mahfil niteliğinde devamlılık sağlamaktadır. Eğlendirme, sosyalleştirme, güzel vakit geçirme işlevlerinin yanında İstanbul kahvehaneleri sanata dayalı iletişimin gelişmesine katkıda bulunan mekânlardandır (Duvarcı 2012: 76). Halk ile daha da yakın ilişkiler kuran edebiyatçılar için beslenme ortamı niteliği taşımaktadır. Yıllar geçtikçe gazete ve halk forumlarının yerini alan kahvehaneler bilgi alışverişinin odak merkezi haline gelmiştir (Hattox 1988: 89). İtibarı gitgide artan kahvehaneler, münevverlerin sanat, edebiyat hakkında toplanıp sohbet ettikleri İstanbul’un Suriçi denilen bölgesinde toplanmıştır.

“Kahveler günün 24 saati soluk alır, soluk verir. Çünkü onlar da canlı varlıklar gibi, doğar, büyür, sevdalanır, mutlu-mutsuz günler geçirir ve ölürlür. Kahveler, edebiyatçıların bir ikinci kişiliğidir. Ziya Paşa oraya gelir, şiirler yazar ve gider. Namık Kemal, Ebuzziya Tevfik, Muallim Naci, Ahmet Rasim, Neyzen Tevfik, Halit Ziya, Abdülhak Hamit, Süleyman Nazif, Yakup Kadri, Abdülhak Şinasi, Ahmet Hamdi, Halit Fahri gelir, konuşur, alkış alır ve gider. Yahya Kemal, Ahmet Haşim gelir, perdeyi yıkar ve gider. Asaf Halet Çelebi gelir, kakule dağıtır ve gider” (Birsal 2014: 7).

Edebi kahvelerin en bilinen örneği Küllük’tür. Küllük, ilim yuvası işleviyle üniversite çevresi aydınlarının kalbinin attığı mekân olma özelliği ile bilinmektedir. Sökmen’in ifade ettiğine göre Küllük’ün kültür adasının merkezinde bulunması bilinirliğinin en büyük destekçisidir (Sökmen 2017: 52). Kültür ortamının merkezinde yer alan Küllük’te masaların etrafını ünlü edebiyatçılar ve öğrenciler oluşturmaktadır. *“Özellikle Küllük öğrenci, profesör topluluklarının hatta daha doğrusu üç neslin bir arada sohbet edebildiği orijinal bir kahvehane idi”* (Toros 1998: 81). Hatıratlarda kendine yer bulan Küllük, edebi eserlere konu olmuştur. Mehmet Sıtkı Akozan bir şiirinde *“Sanmayın âvâre bülbüller gibi güllükteyiz/ Biz yanık bir kor gibi akşam sabah Küllük’teyiz”* (Yardım 2013: 265) der. Tanpınar, Fuat Köprülü, Yahya Kemal, Orhan Veli, Oktay Rifat edip kimlikleriyle müdavimleri arasında yer almıştır. Hatta Mengi’den aktarılanlara göre Faruz Nafiz 10. Yıl Marşı’nın iki dizesini burada yazmıştır (Mengi 2020: 145). Genç edebiyatçı ve öğrenciler için aradıklarını bulma konusunda ulaştıkları ilk kaynağı kahvehaneler oluşturmaktadır. Ali Nihat Tarlan bazı derslerini Küllük’te vermiştir: *“Dersini yalnız sınıfta vermezdi. Göksu, Kâğıthane, Beyazıt’taki Küllük derslerin devamına sahne olurdu. Etrafında daima öğrenci grupları sevgi halesi gibi toplanırdı”* (İnan 1965: 22). Bu ortamda edebiyata olan meraklarını gideren, sorgulatan çerçeveyi sunan mekânın kahvehaneler olduğu saptanmıştır. Günümüzde internet ve erişim çağında bir yazara, şaire ulaşmak her ne kadar kolay olsa da Cumhuriyet’in ilk yıllarında yüz yüze iletişimi ve diyalogu sağlayan mekân kahvehanelerdir. İstanbul’daki kahvehaneler genç edebiyatçıların ustalarıyla bir araya geldiği, okul niteliğinde usta-çırak ilişkisinin yaşatıldığı yerlerin başında gelmektedir. Sadece dekor olarak düşünülmemesi gereken mekân genç edebiyatçının hayran olduğu ustasıyla buluştuğunda düşlerini süsleyen hayale ev sahipliği yapmaktadır. Dutlu Kahve, Çiçekçi Kahvesi edebiyatçı kahvehanelerinden bazılarıdır. Marmara Kahvehanesi müdavimleri; Erol Güngör, Necip Fazıl, Sezai Karakoç, Mehmed Niyazi’dir. Moda’daki kahvehanelerin sakinleri Halit Fahri, Faruk Nazif, Ahmet Haşim, Yakup Kadri, Salih Zeki Aktay, Ömer Seyfettin, Nâzım Hikmet, Ziya Gökalp, Ahmet Rasim, Halide Nusret, Reşat Nuri buralarda demlenmiştir.

Mahalle Kahveleri

Ramazan gecelerinde, namazlardan önce ya da sonra cemaatin bir araya geldiği sanattan siyasete kadar konuştukları kahveler mahalle aralarında yer almaktadır. Mahalleler bireylere kişisel özgürlüklerinin sınırlarını daha geniş çizme fırsatı sunmaktadır. Kişiler daha rahat daha özgür hissettikleri mahallelerinde dört duvar arasındaki aileleri dışında çatısız evlerindeki aileleriyle aidiyet duygusunu pekiştirmektedir. Şehirlerde böyle bir durum söz konusu değildir; birbirinden farklı insanları bir arada tutan mahallelerin aksine hayatın karmaşası içinde bireyleri birbirine yabancı kılmaktadır. Genellikle merkezi bir noktada konuşlanan bu kahvelerin ortak özelliği her türlü insanı barındırmasıdır. “Soğuk, temiz, beyaz mermerli, ince belli çay bardaklı, mavi, sarı, turuncu fincanlı, köylü zayıf garsonlu, sarı yüzlü ocakçılı İstanbul Kırathaneleri! İstanbul’u, İstanbul halkını, derdini, beğenisini, bilgisini, becerikliliğini sinemalardan, yılışık, ciddi tiyatrolardan, dahası, evlerden daha çok siz temsil ediyorsunuz. Siz birer tembel yatağı değil, birer bağımsız üniversitesiniz. Üniversiteden daha bağımsızsınız” (Bîrsel, 2014: 24). Diğer kahvehaneler için öncü olan mahalle kahvehaneleri, kahvehane kültürünün kalbini oluşturmaktadır. “Sınırlarını ezan sesinin belirlediği mahalle, ortak bir ibadethaneyi paylaşan insanların meydana getirdiği yerleşim bölgesi olarak tanımlanır” (Yılmaz 2019: 270). Mahalleli ve cami cemaati için sosyal birliktelik cami- kahvehane arasında geçmektedir. “Toplumsal yaşamın kamusallaşması yönünde en önemli eşik mekânlarından biri olan kahvehaneler İstanbul halkının ev-cami-mahalle-çarşı üçgeninde biçimlenen gündelik yaşamında din dışı bir uzam açılımı sunması, insanların doğrudan birbiriyle yüz yüze diyaloga girme olanağı sunmasıyla yeni bir yaşam alanı açıyordu” (Bingöl 2013: 103). Akşam namazından sonra nargile içmeye gelen misafirleriyle tam bir Türk şehridir. Birlikteliğin sonlanması ancak yasaklamalarla olmuştur. Kapalı mekân örneği olan kahvehaneler yaz, kış demeden faaliyete devam ederler (Evren 2012: 154). Kapı önünde iskemleler konmuş; kış aylarında ateş etrafında oturulmuştur. *Kürt Yusuf Kahvesi, Acemin Kahvesi, Hacegon Kahvesi...*

Semai Kahveleri

Eğlence işleviyle var olan Semai diğer adıyla çalgılı kahvehaneler günümüzde de varlığını devam ettirmektedir. Kahvehanede şiir, destan, koşma söylenirken en çok tercih edilen tür semai olmuştur. İsmi edebi tür olan semaiden alan kahvehanelerin en önemli işlevi eğlenmek isteyen insanları bir araya getirmesidir. “Yüzyıllarca gecenin karanlığında uyuyan İstanbul için kahvehane, hele hele de Ramazan ayıyla birleşince gece ve gündüzün sınırlarının aşılacağı ilk göstergesiydi” (Bingöl 2013: 19).

Ramazan gecelerinde, çalgılı edebiyat sohbetlerinin uğrak yeri olan semai kahvehanelerini âşık edebiyatının icra merkezi olarak ele almak mümkündür. Evren’in tespitine göre Semai kahveleri toplumsal tabanı yenicevriye dayanan kültürel zemini ise âşık edebiyatına dayanan esnaf ve asker sınıfının oluşturduğu mekânlardır (Evren 1996: 63). Âşık geçimini sağlamak, işletme sahibi de adını duyurmak için etkileşim içerisinde olmuştur. Salâh Bîrsel çalgılı kahvehanelerin hemen hemen her semtte bulunduğunu, Ramazan’da çalgılı kahve yapmanın İstanbullulara has olduğunu aktarır. “İşte bütün bu kahveler ramazan geldi mi donatılır çalgılı kahve haline getirilir. Bunlara semai kahveleri de denir” (Bîrsel 2018: 148).

“Caddeden denize giden büyük meydan saz ve sesle dolu. Ağaçlardan al al bayraklar sarkıyor. Semai kahvesi bu muhitin göbeğinde. Kahvenin önünde, ağaçlar altında bir masanın etrafına oturduk. Eski İstanbul’un lehçesinden şetaretine kadar bütün ruhuna varis olan tabiler sesleriyle ortalığı çınlatıyorlar, çayı, kahveyi, nargileyi ağaçlar altında kahve ocağına sürekli bir nağmeyle ısmarlıyorlar, bir tulumbacı çalaklığıyla etrafta dönüyorlar. Sekiz on çay kadehini bir tepside, iki parmak üstünde getiriyorlar. Burada eski İstanbul canlı bir levha gibi. Klarnet tiz ve yanık sesiyle bir taksim tutturdu. Kâğıthane 400 senelik hatıralarıyla hava halinde esiyor. İnsan dinedikçe maziye karışıyor, ruh ve çocuk sevinciyle ürperiyor, çifte nara ve darbuka ile artık Türk şevki içinde kayboluyor. Divan okunmaya başlandığı zaman vecdimi zapt edemedim. İki genç arkadaşla kahvenin içine girip, orada herkesle beraber küçük iskemlelere oturarak dinlemek hevesine kapıldık, girdik kapı yanında oturduk. Külhanbeyi, bıçkın, çapkın, tulumbacı, kabadayı hâsılı Türk İstanbul’unun bütün bu şen unsuru burada” (Birsel 2014: 148).

Semai kahvelerinde takip edilen bir usul vardır. Önce mani ile başlanır daha sonra çalgıcı ekip o dönem moda olan parçayı takdim eder. Çalgıcı çığırkan, kahveyi işleyen kişiyi ilan eder, müşterilere hoş geldiniz manasına gelen maniyi okur ve temaşaya başlar. Yahya Kemal’dan aktarılanlara göre misafirler genelde tulumbacılar olmasına rağmen müşterilere karşı endişeye mahal verecek tutum sergilemezler. “Bütün bu kabadayı halk terbiyeli, vakur, sakit. Beni ve arkadaşlarımı yabancı hissettiği halde hiç istifini bozmuyor. Yalnız arada sırada klarnete çifte naranın kalbinize verdiği şevkin tesirini yüzünüzde gördükçe, göz ucuyla bakıyor, bizi külhanbeyliğinin mana ile dolu sevimli bir bakışıyla süzüyor” (Birsel 2014: 174). “18 ramazan, yani 18 yıl İstanbul’un çeşitli semtlerinde çalgılı kahve kuran, topunu da kavgasız, patırtısız sona erdiren, zamanının ünlü çalgılı kahve ozanlarından Üsküdarlı Vasıf Hocadır” (Birsel 2014: 161). Ramazan gecelerinde semai kahvehanelerinde Karagöz oynatıldığı da olmuştur. Balkaya’nın ifade ettiğine göre kahvehanelerde Karagöz oynatmak ve meddah çağırmak kahvenin gelirini arttıran ve müşteri çekerken rekabeti arttıran unsurlardan olmuştur (Balkaya 2013: 885).

Döneminin önemli edebiyatçılarından biri olan Dertli, ünlü “fes” redifli şiirini yarışma esnasında semai kahvesinde yazmıştır. Tam bir eğlence merkezi hüviyetine sahip olan semai kahvelerinde oyun oynayan insanlar, köçekler, şairler, âşıklar bir arada temaşa etmiştir.

Tulumbacı, Yeniçeri Kahveleri

Tanzimat’ın Batı’daki eğlence hayatını benimsediği ve toplumun bu eğlence ve edebiyat anlayışına öykündüğü dönemde ortaya çıkan âşık tarzı şiir ve geleneğini sürdüren toplulukları bünyesinde barındıran müzikli Tulumbacı kahvehaneleri İstanbul’un bazı semtlerinde ortaya çıkmıştır. Halk ile aynı eğlence anlayışına sahip olmayan yeniçeriler ile halkın gittiği kahvehaneler aynı değildir. Zorbalığa meyilli oluşları, kendilerine has eğlence anlayışı ve askeri düzenden gelmeleri sebebiyle ocak mensupları ve yakınları burada konaklamıştır. İsyanlar ve ayaklanmaların organize edildiği kahvehanelerde dönemin padişahı bunu fark edince tüm kahvehaneleri asayışı sağlamak adına kapatmıştır. Buradaki olumsuz hadiseler tüm kahvehaneler için örnek teşkil ettiğinden padişah ve halk tarafından hoş gözle bakılmamıştır. Yeniçeri ocağının bozulmasının ardından yeniçerilerden bazıları kahvehane işletmeye başlamıştır. Salâh Birsel’in aktardığına göre her türlü zorbanın bulunduğu ve saklandığı yerler olmuştur (Birsel 2014: 17). Yeniçeri kahvelerinin

kendine has nitelikleri de vardır. Kapılarının orta yerinde nişanesi bulunur. Birçok işini törenle yapan teşkilat bu oymalı ve işlemeli nişaneyi asmak için de tören düzenlemektedir. Diğer ayırt edici yönü ise Bektaşî babalarını ağırlaması olmuştur. Birçok folklorik törenleri ve geleneksel işlevleriyle Yeniçeri kahvehaneleri siyasetin, sarayın ve Bektaşîliğin odak noktasında yer almaktadır. Bektaşîlikle doğrudan temas kurarak akşamları programlar düzenlenmektedir (Altı 2018: 222). Yeniçeri kahveleri dini, ticari ve sosyal kimliğe sahiptir. Reşat Ekrem Koçu’dan aktarılanlara göre “*Bir semtin Yeniçeri kahvesi, sadece gündüz toplanır, oturup sohbet edilir, şerbet, kahve, çubuk bahanesi ile ülfet ve muhabbet yeri değildi; kahvehane sahibi zorbanın karargâhı ve çetesinin de kışlası, koğuşı idi*” (Koçu akt. Evren 1996: 55). *Hendek Kahvehanesi, Kuledibi Kahvehanesi, 56 Kahvehanesi* en meşhurlarını oluşturmaktadır.

*“Çardak’taki Elli altı kahvesi
Lebi deryada muhabbet kafesi
Peykeler müzeyyen, âli sofalar
Cümle levazımı mükemmel hepsi”* (Birsel 2014: 36).

Ziyaretçilerine Göre: Balıkçı, Kayıkçı Kahvehaneleri:

İskelede yer alan balıkçı- kayıkçı kahvelerinin müdavimlerini bu işe gönül vermiş insanlar oluşturmaktadır. “*Vasıf Hoca İkinci Abdülhamit çağının Balaban iskelesi kahvelerini de şöyle anlatır: ‘Bizim çocukluğumuzda Balaban İskelesi’nde deniz dudağında dört büyük kahve vardı. Müşterisinin çoğu kayıkçı, hamal, gezici manav, fırın ve hamam uşakları, Tophane, Tersane ve Nizamiye erleri, onbaşı ve çavuşları, Belediye tulumbacıları olmakla birlikte kalem kâtipleri, kişizade beyler, efendiler de gelirdi*” (Birsel 2014: 63). Buradaki kahvehanelerin yerini Meşrutiyet döneminde zamanla kayıkçı kahveleri almıştır.

Birsel’in Sait Faik’ten aktardığı hatıratra, balıkçı kahvelerinin tecrübî bilgiyle insanlara okulun öğretmediği bilgiyi öğrettiğini düşünmektedir. Hayat okulu denen bu yerde her bilgiye sahip insanlarla düşünceler âleminin derin sularında yüzdüğünüzü fark edersiniz.

Sahildeki kahvehaneler Haliç’i ayakta tutan yerlerdir: “*Son yüzyılın Eyüp kahveleri arasında Eyüp İskele Gazinosu önde gelir. Gündüz kahve, gece gazino olan bu yerde ramazan geceleri karagöz de oynatılır* (Birsel 2014: 41)”

“En önemlileri Yemiş İskelesi’ndeki Balıkçılar Kahvesi ile Hasköy Balıkçılar Kahvesi’dir. Bunlara bir de Sütlüce’deki Mevlevî Tekkesinin aşağısındaki Kayıkçılar Kahvesi’ni katmak doğru olur. Ama İstanbul’un en güzel balıkçı kahvesi Kumkapı’dadır. Balıkçı kahvelerinden söz açılmışken Bakırköy’deki, Büyükkçekmece’deki, Yenikapı, Samatya ve Pendik’teki kahveler de unutulmamalıdır. Gelgelelim bunların çoğu yıkılmıştır. Bakırköy Balıkçı Kahvesi 1960 yılında Yalı Çayhanesi adını almış, Pendik’teki vapur iskelesi yanındaki kahve de 1954-55 yıllarında içkili lokantaya dönüşmüştür. Son yıllara değin kalan balıkçı kahveleri arasında Anadolu Kavağı, Rumeli Kavağı, Karipçe, Poyraz, Rumelifeneri, Anadoluşeneri kahveleri sayılabilir (Birsel 2014: 44)”.

Kahvehanelere bağlı üretilen edebi eserler Türk uyruklu edebiyatçıların dışında Avrupalıların da dikkatini çekmiştir. Başlı başına kahvehanelerde geçen olayları aktaran Allan Ramsay ve Cyrus Adler’in çalışması *Kahvehane Hikâyeleri* buna örnek teşkil etmektedir. Avrupalı seyyah ve sanatçıların ilgisi resmettikleri eserlerde de yerini bulmuştur.¹ Osmanlı’da kahvehanelerle ilgili yapılan çalışmalara bakıldığında Gelibolulu Mustafa Âli, Peçevî, İbrahim Efendi ve Kâtip Çelebi’nin seyahatnamelerden oluşan eserlerinde geziler esnasında kaydedilen bilgilerin yer aldığı gözlemlenmiştir. Şairlerimizden Ahmet Rasim, Yahya Kemal, Sait Faik, Mehmet Âkif ise şiirlerinde kahvehanelere yer vermiştir.

Cumhuriyet sonrası yayınlardan Süheyl Ünver’in “*Ressam Ali Rıza Bey’e Göre Yarım Asır Önce Kahvehanelerimiz ve Eşyası*” çalışması, Taha Toros’un “*Kahvenin Öyküsü*” isimli eseri, Burçak Evren’in “*Eski İstanbul’da Kahvehaneler*” kitabı söz konusu çalışmalardan bazılarıdır.

Sonuç

Âşık edebiyatının da icra merkezi olan kahvehaneler Cumhuriyet öncesi ve sonrasında sanatçıları bir araya getirmiştir. Burada toplanan edebiyatçılar şiir, türkü, sanat, edebiyat ile meşek ederken fikir ufku dalmaktadır. Edebi, sosyal, siyasal istişarelerin yapıldığı kahvehaneler insanların üniversite eğitimi görmeden kültür birikimine sahip olarak gittiği mekânları oluşturmaktadır. Edebiyat mahfillerinden biri olan kahvehaneler açıldıktan sonra halk tarafından yoğun rağbet görmüştür. Şehrin merkezi konumunda, cami, tekke etrafında kurulduktan sonra sosyal hayata kolay şekilde adapte edilmiştir. Misafirlerini cami cemaati, edipler, askerler ve seyyahlar oluşturmaktadır. Yalnız işletme ve ticarethane olarak kalmamış kültürel birikimin aktarıldığı mekânlar arasında yerini almıştır. Kahvehaneler aslını yitirmeden önce edebi muhit olarak kıraathane vasfıyla hizmet sunmaktaydı. Günümüzde ise farklı insanları ağırlamasıyla edebi çevreden uzaklaşarak masa başı oyunların oynandığı, çay-kahve içilen, hayat kavgası içinde soluklanılan kültür endüstrisinden biri olan kafelere dönüşmektedir. Toplumsal kimlik ile birlikte âşık, şair, aydın üzerinde denetime ve söz hakkına sahip olan kahvehaneler gelenekle ilişkisi donma noktasına gelmiş; kültür ortamından ziyade tüketim merkezi hâline gelmiştir. Tüm bu olumsuzluklara rağmen aslına rücu eden kahvehaneler varlığını sürdürmektedir. Bu kahvehaneler sayesinde gelenek ve görenek aktarılırken toplum adına konuşan aydın ve âşıklara ulaşılmaktadır.

Sonuç olarak kültürün doğmasında ve gelişmesindeki sacayağından biri olan mekân Salah Bîrsel’in eserinde kahvehanelerdir. Onun eserlerinde İstanbul’un her bir sokağı, kahvehanesi, çarşısı, pazarı yer bulmaktadır. Bir kültürün kendini ifade etmesini sağlayan maddi ve manevi etkenler kültürün sürdürülebilir aygıtlarıdır. Ulusal kimlik yaratma sürecinde kültürün yerel öğeleri mekânlar, simge işlevini yerini getirmektedir. Bu bağlamda Sâlah Bîrsel’in *Kahveler Kitabı* eserinde tespit edilen kahvehaneler işlevlerine göre değerlendirilirken birçoğu eğlence ve muhatapları bakımından kendi arasında ayrılmaktadır. Çalışmamızda incelediğimiz kültürel mekân olan kahvehanelerin her biri misyonlarıyla ele alınmıştır. Zamanla kamuya açık yasal eğlence merkezlerinden biri olan kahvehaneler şahısların beklentilerine göre kim zaman boş vakit geçirme kimi zaman hoş sohbet etme amacıyla misafirlerini ağırlamaktadır. Toplum ortak noktada

*Bkz: Amadeo Preziosi: “*Kahve Köşesi*” tablosu.
Giovanni Brindesi: “*A Turkish Coffe House*” tablosu.

buluşturan bireysel ve toplumsal sıkıntılardan uzaklaşmasına olanak sağlayan kahvehaneler gündelik hayatın şartlarına ve geleneğin yaşatılmasına bağlı olarak şekillenmiştir. Günümüzde zamana direnen ve aslını kaybetmeden kültürün bir parçası olma mahiyeti ve sürdürülebilirliğine katkı sunma amacıyla kahvehaneler geçmişten bazı değerleri çağdaşlaşma eğiliminde olan toplumumuzda yaşatmaya çalışmaktadır.

Kaynakça

- Ağıldere, Suna T. (2019). Batılı Seyyahların Gözünden İstanbul ve Cezayir’de Kahve ve Kahvehane Kültürü (17. yy- 19. yy). *Milli Folklor Dergisi*. C (122), s. 14-28.
- Altı, Aziz (2018). “Bektaşilerin ve Yeniçerilerin Yaşantısından Bir Kesit: Yeniçeri Kahvehaneleri”. *Alevilik Araştırmaları Dergisi*. s. 219-230.
- Bachelard, Gaston. (2014). Mekânın Poetikası. Çev. Alp Tümertekin. İstanbul: İthaki Yayınları.
- Bahar, Mahmut. (1995). Salâh Bîrsel’in Hayatı, Şiir ve Denemeleri Üzerine Bir İnceleme. Yüksek Lisans Tezi: Elazığ. Fırat Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Balkaya, Adem (2013). “Mekân Poetikası Bağlamında Âşık Kahvehaneleri ve Âşık Üzerinde Kimi Fonksiyonları” *Turkish Studies Dergisi*, 8 (1). s. 881-889.
- Bingül, İlyaz (2013). “Osmanlı’da Kahvehane ve Toplumsal Hayat Mekânları”. Ankara: Gram Yayınları.
- Bîrsel, Salâh (2014). “Kahveler Kitabı”. Sel Yayıncılık. İstanbul.
- Duvarcı, Ayşe (2012). Kültürümüzde İstanbul Kahvehaneleri ve Halk Edebiyatına Katkıları. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*. 1 (1) , 75-86.
- Evren, Burçak. (1996) “*Eski İstanbul’da Kahvehaneler*”. İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Hattox, Ralph S. (1988). Kahve ve Kahvehaneler Bir Toplumsal İçeceğin Yakınoğdu’daki Kökenleri. Çev. Nurettin Elhüseyni. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- İnan, Yusuf Ziya. (1965). “Prof. Dr. Ali Nihat Tarlan Hayatı -Şahsiyeti ve Eserleri İçinde” İstanbul: Sıralar Matbaası.
- Koca, Nusret; Tüğen, Arzu E. (02020). “Somut Olmayan Kültür Miras Listesinde Bir Değer Olan Türk Kahvesine Coğrafya Perspektifinden Bakış”. *Troyaacademy Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*. 5 (1). s.347- 362.
- Mengi, Nesrin (2020). “Salâh Bey Tarihinin Edebiyatçı Mekânları”. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 13(34).
- Öner, Haluk (2013). “Yeni Türk Edebiyatında Kadıköy”. Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü.
- Sökmen, Cem (2017). “Marmara Kıraathanesi: Beyazıt’ta Bir Hayat Sahnesi” İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Toros, Taha (1998). “Kahvenin Öyküsü” İstanbul: İletişim Yayınları.

Yardım, Mehmet Nuri (2013). “Mizahın İzahı”. Çağrı Yayınları. İstanbul.

Yılmaz, Ebru Burcu (2019) “Edebiyat Şehir Hafıza: Türk Romanında Hafıza Mekânı Olarak Şehir”. Kesit Yayınları. İstanbul.